



2000-4



**MAAS
EN
SWALMDAL**

Heemkundevereniging

Beesel/Reuver/Belfeld/Swalmen
Postbus 4643
5953 ZG Reuver

Heemkundevereniging Maas- en Swalmdal heeft de gemeenten Belfeld, Beesel en Swalmen als werkgebied. De vereniging stelt zich tot doel de kennis van en de belangstelling voor het eigen heem te bevorderen en te streven naar het behoud, herstel en bescherming van die waardevolle cultuurelementen die eigen zijn aan het heem.

De vereniging tracht dit doel te bereiken door o.a. onderzoek van bodem en archieven, het verzamelen en exposeren van streekeigen voorwerpen van geschiedkundige waarde, het houden van lezingen, cursussen, excursies en het publiceren van bevindingen van de leden.

Redactie: Jan Geerlings
Loe Giesen
Wim Hoezen
Coby Klinkhamer - van den Assem

Redactie-adres: Paulus Potterstraat 5
5953 JG Reuver

Bezorgers: Beesel:
Jan Geerlings

Swalmen:
Arie de Wit

Reuver:
Lambert Niemans

Belfeld:
Twan Ernst

De Zeumer is het kwartaalblad van heemkundevereniging Maas- en Swalmdal. Leden ontvangen dit blad alsmede het jaarboek voor f 32,50 per jaar.

De redactie is niet verantwoordelijk voor de inhoud van de ingezonden stukken. Overdrukken met vermelding van de bron zijn uitsluitend toegestaan na schriftelijke toestemming.

Inhoud

Inhoud	1
Van de redactie	2
Programma	3
Bestuursmededelingen	4
Jaarboek Maas- en Swalmdal voor Wiel van der Velden . .	5
'Pand Peeters' in Belfeld	7
Open Monumentendag 2000	9
De Maose Driekses	10
Oogst-lied 1882	11
Gelukkig Nieuwjaar!	14
Een bijzondere collecte	16
Zomaar een bidprentje	17
Werken in hete pannenovens	18
De Proof	21
Afvalkuil van een Tegelse pottenbakker (1)	22
Belfeld 100 jaar geleden	29
Gemeentebelangen...	30
Restanten oude Geloër kapel blootgelegd	32

Van de redactie

Het jaar loopt alweer ten einde. Op het moment dat dit redaktiestukje geschreven werd, loeide de storm om het huis.

Jammer dat het nazomeren voorbij is, maar wat ligt er weer een gezellige tijd voor ons.

Behalve dat het televisie-oog ons nog wel eens staat aan te staren, blijft er nog voldoende tijd over voor andere zaken...

Bijvoorbeeld nu eindelijk eens orde scheppen in verzamelde aantekeningen. Ooit opgediept in een archief, nog niet direkt bruikbaar gevonden, maar altijd leuk om te zij nertijd in een verhaal te verwerken.

Redactie-leden hebben altijd de neiging om zulke 'sprokkels' te verzamelen, want je weet maar nooit hoe het nog eens van pas kan komen.

Op onze vergaderingen hebben we samen dan ook vaak de voorpret van elkaars vondsten, voor we besluiten of we het nu of later zullen plaatsen.

Het is meestal ook afhankelijk van een optelsom aan het eind van de vergaderavond. Hoeveel bladzijden hebben we al?

Toch blijven we altijd nieuwsgierig naar uw gevonden 'sprokkels'. U weet toch wel dat zelfs het kleinste berichtje in de Zeumer een plaatsje kan krijgen?

Kopij voor de eerstvolgende Zeumer s.v.p. inleveren vóór 1 februari. De Zeumer 2001-1 zal in maart verschijnen.

Programma

- | | |
|--------------|---|
| 23 januari | Lezing over de oorsprong en achtergrond van familienamen door C. Klerken. |
| 19 februari | Jaarvergadering met na afloop een lezing over het cultuurhistorisch informatiecentrum te Beesel van de Stichting Beesel en haar Toekomst. |
| 25 februari | Contactmiddag Genealogie van 13.00-17.00 uur. |
| 12 maart | Lezing over het archeologisch onderzoek in het tracé van de A-73 door José Schreurs. |
| 15/29 april | Bezoek aan streekmuseum De Moennik te Helden. |
| 27 mei | Fietstocht i.s.m. IVN De Steilrand. Thema: kapellen |
| 24 juni | Busexcursie naar Leuven e.o. (België). |
| 11 september | Open monumentendag. Thema: wonen. |
| 14 oktober | Herfstwandeling i.s.m. IVN De Steilrand. |
| november | Lezing over Maasveren door A. Bogers. |
| december | Cursus artikelen schrijven door Henri Smeets. |

Daar door omstandigheden de datum van een activiteit wel eens kan wijzigen, wordt U verzocht de infobladen en weekbladen goed te lezen of anders even contact op te nemen met iemand van het bestuur.

Verenigingslokaal: Den Roover 8 te Reuver.

Geopend iedere maandagavond van 20.00 - 22.00 uur, met uitzondering van feestdagen en de zomervakantie (2 juli t/m 6 augustus).

Bestuursmededelingen

Nu de gemeente Belfeld per 1 januari 2001 definitief tot de gemeente Venlo behoort, is het afwachten welke gevolgen dit voor de heemkundevereniging heeft op het vlak van de samenwerking met andere verenigingen, subsidies etc.

* * *

De bestemmingsplannen aangaande de A-73 komen langzamerhand overal ter inzage te liggen. We houden de vinger aan de pols.

* * *

De pogingen van het bestuur om een nieuwe voorzitter te vinden, hebben tot op heden helaas nog geen concreet resultaat opgeleverd. Ondanks dit menen we toch dat we een aantal eisen aan een nieuwe voorzitter mogen stellen.

* * *

De inventarisatie van de collectie onderwijsmaterialen is onlangs afgerond.

* * *

Sinds kort is de vereniging begonnen met het scannen van de foto's die in het gemeentearchief van Beesel zijn opgeslagen. Degenen die met deze omvangrijke klus wensen te helpen, kunnen contact opnemen met Wiel Luys, tel. 4743098. De werkzaamheden kunnen ook overdag in het verenigingslokaal plaatsvinden. Tevens wordt er gevraagd naar mensen die ervaring hebben met het scannen van foto's.

Het bestuur van Heemkundevereniging Maas- en Swalmdal wenst alle leden, begunstigers en sponsors evenals hun familieleden een Zalig Kerstfeest, een goed uiteinde en een Gelukkig Nieuwjaar.

Jaarboek Maas- en Swalmdal voor Wiel van der Velden

In café-zaal Ronckenstein te Reuver werd woensdag 8 november het 19e jaarboek "Maas- en Swalmdal" gepresenteerd. Henri Smeets reikte namens het bestuur het eerste exemplaar uit aan de eregast van die avond, dhr. Wiel van der Velden, voorzitter van schutterij St.-Barbara uit Reuver-Offenbeek. Ook burgemeester Bert Oord en wethouder Gerard Ligthart van de gastgemeente Beesel kregen het nieuwe jaarboek overhandigd.



Dhr. Wiel van der Velden signeert het nieuwe jaarboek.

(foto: Frans Geerlings)

In zijn openingstoespraak keek de heer Smeets nog eens terug naar twintig jaar heemkundevereniging Maas- en Swalmdal. Alle werkgroepen en commissies in diverse disciplines passeerden de revue, waaruit duidelijk bleek dat het de vereniging voor de wind gaat. "De 250 leden tellende heemkundevereniging kent een hoge waardering en erkenning binnen de drie gemeenschappen Belfeld, Beesel en Swalmen", aldus Smeets. Ook de jaarboekenreeks, inmiddels 19 delen met in totaal ruim 3000 bladzijden, scoort hoge ogen bij de inwoners binnen het werkgebied en zelfs ver daarbuiten.

"De keuze om een vereniging en niet een bepaalde persoon als eregast te vragen is nieuw voor ons, maar is, gezien het belangrijke folkloristische karakter van schutterij St.-Barbara en in het bijzonder het OLS-feest 1999, een terechte keuze".

Na de pauze, waarin de ruim 80 aanwezigen het nieuwe jaarboek kregen, dankte Wiel van der Velden de heemkundevereniging voor de uitverkiezing van schutterij St.-Barbara. "Ik dacht dat ik het OLS 1999 had afgesloten maar nu staat het nog een keer in de belangstelling en hoe! Het OLS-verslag met de bijzonder fraaie kleurenfoto's geeft een prachtig beeld van een schitterend geslaagd feest".

Ook de vele aanwezigen waren van mening dat met de nieuwe lay-out van het jaarboek de redactie een bewonderenswaardige weg is ingeslagen.

Frans Geerlings

Heemkundevereniging bepleit zorgvuldige omgang met 'Pand Peeters' in Belfeld

De heemkundevereniging Maas- en Swalmdal heeft, door middel van een bezwaarschrift tegen de verlening van een sloopvergunning aan de gemeente Belfeld in mei, haar bezorgdheid kenbaar willen maken tegen de voorgenomen afbraak van het zogenaamde 'Pand Peeters' in Geloo (Tegelseweg 21).

De plannen voor de aanleg van de verbindingsweg-zuid die momenteel ten uitvoer komen maken het noodzakelijk dat deze boerderij uit 1769, die in het tracé ligt, wordt afgebroken.

Daar pogingen om het pand op deze plaats te behouden tevergeefs waren, is de heemkundevereniging er altijd voorstander van geweest om door middel van een zorgvuldige afbraak en opslag van de vrijgekomen materialen de mogelijkheden tot eventuele toekomstige herbouw op een andere plaats open te houden. Een (bouw)historisch onderzoek is in dit verband noodzakelijk om de cultuurhistorische waarden van dit gebouw vast te leggen en een bijdrage te leveren aan het boerderij-onderzoek in het algemeen.

In het verleden heeft Maas- en Swalmdal dit standpunt al eerder onder de aandacht van de gemeente Belfeld gebracht. In maart 1998 werd de nota 'Monumenten(zorg) in Belfeld?' aan de politieke partijen en het college van B&W aangeboden waarin een aantal aandachtspunten - waaronder bovenstaande zaak - op monumentengebied voor de komende jaren was opgenomen. Tevens werd aangedrongen op het ontwikkelen van een monumentenbeleid. Helaas moeten we constateren dat er tot dusver niet veel op dit terrein is gebeurd, hoewel in het collegeprogramma stond aangegeven dat er meer aandacht zou komen voor waardevolle en beeldbepalende gebouwen in de gemeente Belfeld. Door middel van het bezwaarschrift heeft de heemkundevereniging willen afdwingen dat er in elk geval een bouwhistorisch onderzoek zou komen. Daar is door de gemeente gehoor aan gegeven door architectenbu-

reau Verheijen-Smeets uit Tegelen in te schakelen. Die hebben het gebouw opgemeten, gefotografeerd en getekend. Tevens is Hagens bouw uit Horst, in opdracht van de gemeente, gevraagd om alle materialen van het gebouw te bergen en tijdelijk op te slaan.

De al langer bestaande plannen om het gebouw in wederopgebouwde staat te gebruiken als bezoekerscentrum voor het natuurgebied de Holzmühle zijn helaas van de baan. Of en waar het gebouw nu herbouwd moet worden is niet bekend. Doordat de gemeente Belfeld per 1 januari 2001 wordt opgeheven zal dit niet meer door de gemeente zelf geregeld kunnen worden.

In elk geval is het de heemkundevereniging wel duidelijk geworden dat een kleine gemeente als Belfeld totaal niet met dit soort zaken kan omgaan. Het ontbreekt eenvoudigweg aan deskundigheid, geld en misschien ook wel aan interesse. Een kreet als 'Laot Belveld, Belveld blieve' die de grootste politieke partij al jarenlang als haar motto beschouwd is op het gebied van cultuurhistorie een lachertje geweest. De knullige manier waarop een en ander geregeld is brengt de vraag naar voren of Belfeld, in elk geval op dit terrein, straks niet beter af is in een grotere gemeente.

Feitelijk zijn er alleen maar verliezers. Want Belfeld verliest (weer) een historisch pand. Herbouw kan nooit het origineel benaderen en bovendien is de oorspronkelijke omgeving net zo belangrijk. Op de plaats van dit gebouw wordt de buurtschap Geloo straks in tweeën gedeeld door een ongetwijfeld drukke verkeersweg. De oprukkende industrie doet het agrarische verleden van dit gehucht snel verdwijnen.

namens het bestuur
Twan Ernst

Open Monumentendag 2000

Op zondag 10 september vond in de gemeenten Swalmen, Beesel en Belfeld de Open Monumentendag plaats. Nu eens een keer op zondag i.p.v. van de zaterdag zoals in het verleden. Het thema van die dag was: Water.

Voor de organisatie tekende het Comité Open Monumentendag Swalmen-Beesel-Belfeld (een samenwerkingsverband van de Heemkundevereniging Maas- en Swalmdal en de Milieu- en Heemkunde Vereniging Swalmen samen met de Stichting Toeristisch Belfeld en VVV Beesel-Reuver.

Met financiële ondersteuning van de drie gemeenten werd er een prima programma in elkaar gedraaid. In elke gemeente was een fietsroute uitgezet, die bij elkaar zo'n 60 km lang was. Gestart werd in Swalmen bij het stationsgebouw, in Reuver bij Den Roover en in Belfeld bij de visvijver. Deze lokaties waren tevens rustpunt, waar men gratis koffie met vlaai kon krijgen.

In Swalmen kwam men langs de voormalige watermolen, het pompstation van het WML in Asselt (door omstandigheden helaas dicht), het Zandmaasproject en de Werken aan de Swalm.

In Beesel was een route uitgezet langs o.a. de Maas, enkele beeklopen en in het beschermd dorpsgezicht Ronckenstein.

In Belfeld voerde de fietsroute o.a. langs de visvijver, de Venbeek, Malbeck over de monding van de Aalsbeek (hier kon men onder een microscoop het waterleven bewonderen) naar de stuw.

Verder waren er een tweetal tentoonstellingen. In het verenigingslokaal van de Milieu- en Heemkundevereniging Swalmen werd aandacht besteed aan het vele water in deze gemeente. In het verenigingslokaal van onze club was een tentoonstelling over watermolens in het werkgebied van Maas- en Swalmdal te bezichtigen.

Tevens werden in het beschermd dorpsgezicht Ronckenstein enkele wandelingen gehouden. Helaas viel de opkomst hierbij wat tegen. Kennelijk was het beter fietsweer.

In Belfeld werd bij de stuw een rondleiding gegeven (incl. vertoning van een videofilm over de Maaswerken. Tevens kon men nog bij de visvijver proeven doen om de waterkwaliteit te bepalen.

Al met al kunnen we terugkijken op een geslaagde dag.

Wiel Luys

De Maose Driekskes

In het voorjaar van 2000 werd de oude boerderij van de families Drissen, gelegen op de hoek van Pastoor Vranckenlaan en Heerstraat, gesloopt ten behoeve van toekomstige woningbouw. Daarmee kwam een onherroepelijk einde aan een oud stukje Reuver-Leeuwen dat blijkens achiefonderzoek teruggaat tot zeker het midden van de 17e eeuw. De laatste bewoners, in de buurt veelal beter bekend als "de Maose Driekskes" stamden nog direct af van de familie Janssen die de gebouwen in 1749 kocht.

Om de geschiedenis van dit pand en zijn bewoners vast te leggen voor het nageslacht in een artikel, ben ik op zoek naar gegevens, verhalen en foto's uit de vorige eeuw.

Omdat het mijn bedoeling is om uiteindelijk alle oude huizen in de buurtschap Leeuwen te beschrijven, zijn ook gegevens en foto's van andere panden van harte welkom. Degenen die mij verder kunnen helpen kunnen als tegenprestatie vooruitlopend op een publicatie alvast een voorlopige versie van mijn onderzoeksresultaten krijgen.

Loe Giesen
Pastoor Vranckenlaan 54
5953 CR Reuver
tel. 077 476 8578

Oogst-lied 1882

In het televisiejournaal bekijkt een boer zijn aardappelakker, die door voortdurende regenval niet gerooid kan worden.

Daardoor herinnerde ik mij een oogstlied, ondertekend P.S.S. gedrukt bij Gebr. Lockum te Roermond, dat mij door mevrouw Huybers eens, samen met andere zaken uit vroeger tijden, ter inzage werd gegeven.

Als we dit lied uit 1882 goed lezen, komen we enigszins in de sfeer van vroeger jaren terecht. Toen kwam alles nog van 'hooger hand'. De boer op de televisie kwam niet meer op het idee, dat God hem die regen bezorgd had.

De stedelingen (*stéeliën*) brachten nog lange dagen door op kantoor, beurs en bank. Daar is ook wel iets in veranderd.

Misschien maakt de boer nu wel meer uren om zijn brood te verdienen dan de huidige stedeling.

Coby Klinkhamer - van den Assem

Oogst-lied

(Wijs: Wien Neerlands bloed enz.)

Daar komt de gift die God ons gaf
Ons eerste wagen graan.
Nu kinders neemt de mutsen af,
Daar komt zijn zegen aan.

*

't Is waar uw vader dreef den ploeg
En heeft het land bezaaid;
Maar zoo geen ander zorg droeg
Wij hadden niet gemaaid.

*

De bouwman kan zijn mud of vat
Wel strooijen over het land;
Maar zonneschijn en hemelnat
Dat komt van hooger hand

*

Want hiel God eens zijn regen in,
Of nu zijn zonneschijn;
De vrucht van ons verstand zou min,
En arbeid nutloos zijn.

*

Ja kinders wat men bidden mogt,
Het komt al van omhoog:
Na droogte wordt de grond bevocht
En na den regen droog.

*

En toen men weder zwoer
Dat al 't gewas bevroor;
Brak ras tot heil van den armen boer
De Meimaands warmte door.

*

En zweeft Gods adem over 't land
Dan wast en rijpt het graan
En 't is als bood zijn eige hand
Ons zelfs de schooven aan.

*

Nu kinders dankt den opperheer
Vooral voor zijn goedheid;
Dat hij u gaf en kost en klêer
En gij van boeren zijt.

*

Al haalt gij bij de stéeliën niet
In woning of kledij
Mij dunkt zij zijn zoo vrolijk niet
Zoo dankbaar niet als wij.

*

Zij werken wel op werf en wal,
En brengen op het kantoor;
Op beurs en bank in groot getal
Hun lange dagen door.

*

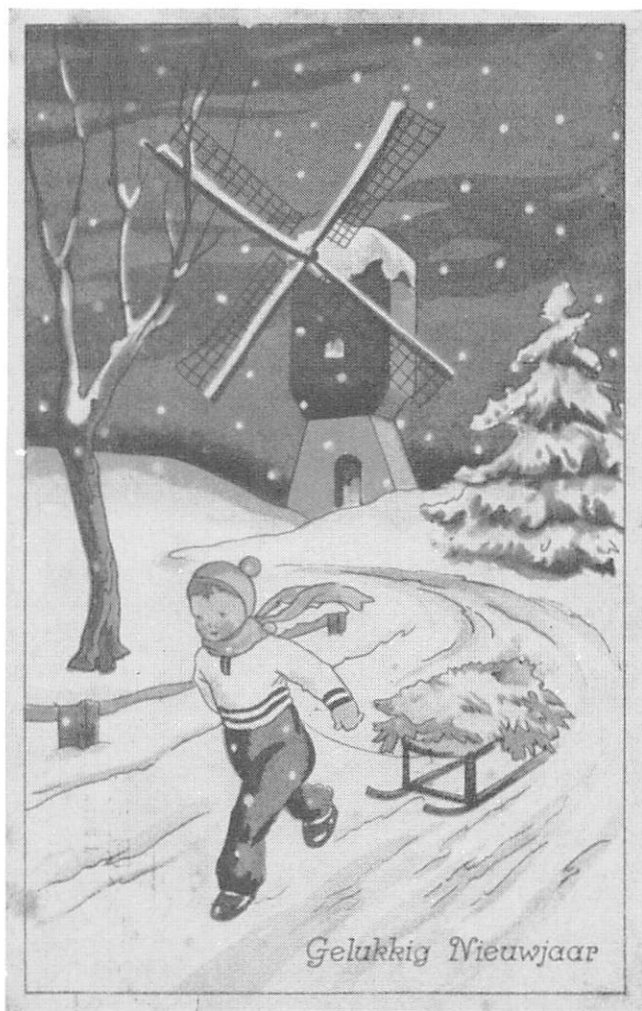
Hoewel men op hun keijen grond
Waar nauw een boom op groeit,
Waar nooit een bunder tarwe stond,
En nimmer boekweit bloeid.

*

Hoewel men daar geen akker heeft
En zaait of maait er niet
Hij die de vogels voedsel geeft
Vergeet de stéeliën niet.

Gelukkig Nieuwjaar!

Twee nieuwjaarskaarten (uit de verzameling van Sjra Vincent), zoals deze ruim een halve eeuw geleden verzonden werden. Op de achterkant van een van deze kaarten staat nog een stempel van "Winterhulp Nederland 1942".





Een bijzondere collecte

Tegenwoordig worden bijna wekelijks huis-aan-huis collectes gehouden t.b.v. de meest uiteenlopende fondsen en doelen. In de eerste helft van de 19e eeuw waren plaatselijke collectes veelal verbonden aan kerkelijke doeleinden, bijv. voor de verspreiding van het geloof in o.a. 1836. Of ze werden gehouden na een 'grote' ramp, bijv. de schade te Beesel en Belfeld a.g.v. hevige onweer in 1846 en de hongersnood in Ierland(!) in 1847.

Maar het kon ook anders.

Op 22 april 1826 verlenen Gedeputeerde Staten van Limburg toestemming aan Jan Driessen, dagloner te Tegelen, tot het houden van een collecte ter tegemoetkoming in de verliezen welke hij door het instorten van zijn woning op 6 januari geleden heeft.

Omdat Driessen *zich werkelijk in eenen toestand bevindt die hem op de mededogendheid zijner medeburgers aanspraak geeft*, mag hij in de maand mei niet alleen in de gemeente Tegelen maar ook in de gemeenten Belfeld, Beesel, Venlo, Velden, Kessel en Maasbree tot het houden van een collecte rondgaan.

Wat de collecte opgeleverd heeft, is niet bekend. Evenals wat er op 6 januari precies gebeurd is (was Driessen bijv. niet of onvoldoende verzekerd?) en waarom de gemeente Tegelen (armbestuur?) niet bijspringt. De financiële positie van de gemeente zal wel niet rooskleurig geweest zijn, daar ook zij accoord ging met het verzoek...

Bron: RA Limburg, Prov. bestuur van Limburg 1814-1913, inv.nr. 12090
Correspondentie Tegelen 1828-1835.

Wim Hoezen

Zomaar een bidprentje

JEZUS + MARIA + JOZEF.

Bid voor de ziel van zaliger

WILLEM AARTS,

echtgenoot van

ANNA MARIA DERLINDEN,

geboren te Budel den 26. September 1844 en overleden te Reuver den 3. Augustus 1916, meermalen gesterkt door de H.H. Sacramenten der stervenden.

Hij heeft de wet des Allerhoogsten onderhouden en een verbond met Hem gemaakt; en in de beproeving is hij getrouw bevonden. (Eccli.)

Hij was een toonbeeld van geduld en overgeving aan Gods H. Wil. Gedurende de vele maanden, welke hem aan het ziekbed gekluisterd hielden, kwam geene klacht over zijne lippen, maar droeg hij zijn lijden gelaten en blijmoedig.

Kalm ging hij den dood tegemoet, geheel op God vertronwend. (Hand.)

Zalig de vreedzamen, want zij zullen kinderen Godsgenoemd worden. (Matth.)

Mijne dierbaren, ik sterf, maar mijne liefde sterft niet; ik zal u in den hemel blijven beminnen, gelijk ik u op aarde bemind heb. (Gel. Berchmans.)

Helpt mij door uwe gebeden tot God. (Rom.)

Barmhartige Jezus, geef hem de eeuwige rust.

(7 jar. en 7 quadr. telkens.)

Hij ruste in vrede.

.....

Jos. Thijssen, Reuver.

Willem Aarts en Anna Maria Derlinden vestigen zich oktober 1913 vanuit Haarlemmermeer te Reuver. Derlinden, ook geschreven als van de Linden, is geboren te Hillegom en overlijdt ½ jaar na haar echtgenoot.

Het echtpaar woont bij dochter Joanna Maria (geb. 1882 te Haarlemmermeer) die zich al in 1909 te Reuver vestigde en gehuwd was met Peter Hubertus Thijssen.

Wim Hoezen

Werken in hete pannenovens

Februari 1953. Proefproces tegen fabrikant

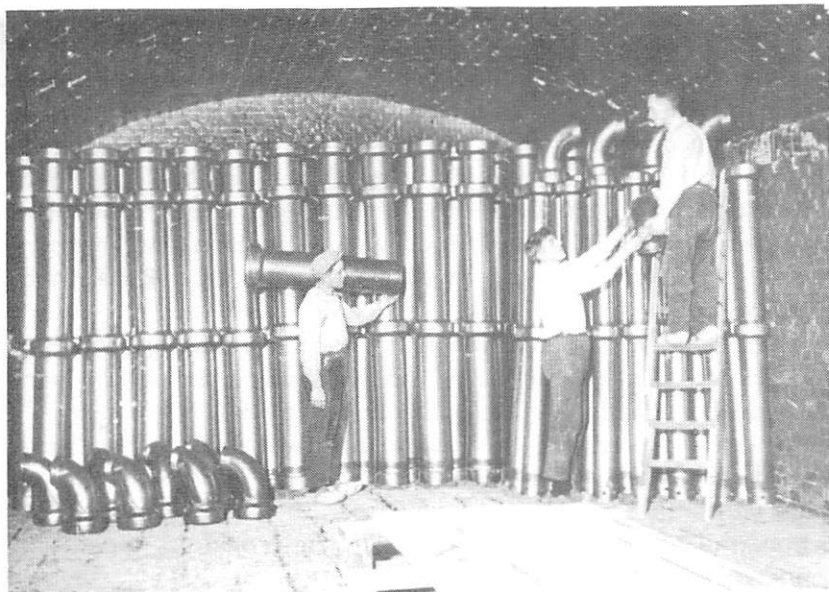
Het is genoegzaam bekend dat tientallen jaren geleden het werken in de grèswarenindustrie over het algemeen behoorlijk zwaar werk was. Er kwam nogal veel hand- (en lichaamskracht) aan te pas. Denk maar eens aan het klei steken onder alle weersomstandigheden, het persen en wegdragen van dakpannen en grèsbuizen en het inzetten en weer leeg dragen van de grèswarenovens. Het inzetten van een oven nam meestal een dag in beslag en dan ging de ovenstoker aan de slag. Het duurde dan drie dagen en nachten alvorens de temperatuur was opgevoerd tot ongeveer 1150 graden. Als de oven gaar was gestookt duurde het ongeveer een week alvorens de temperatuur binnen de oven gedaald was tot een niveau dat de arbeiders de oven konden leeg maken. Vooral voor dit laatste karwei diende men goed tegen de hitte bestand te zijn. In Reuver stonden een aantal fabrieksarbeiders bekend, die met dit karwei wel raad wisten en het werk jaren lang verricht hebben.

Begin zestiger jaren kregen de fabrieken, ook in Reuver, de beschikking over de moderne tunnelovens die met gas werden gestookt. Er zijn nu geen echte ovenstokers meer en de ovens met de stookgaten voor de kolen zijn verdwenen (evenals een aantal grèswarenfabrieken (Janssen-Willemsen, Laumans, Pierre Heinen en Feyen). Voor de medewerkers kwamen panelen en computers, waarmee alles voor het stoken van de ovens geregeld kon worden. Met wagens verdwijnen de producten in de ovens om er, na gestookt te zijn, aan de andere kant weer automatisch uit te komen. Ook in de kleiwarenindustrie veranderde de tijd.

Proefproces

In de Maas- en Roerbode van 25 februari 1953 kwamen wij een artikel tegen over een proefproces tegen een Belfeldse werkgever, die ten laste werd gelegd dat hij twee medewerkers in een te hete oven had laten werken.

"Twee Belfeldse fabrieksarbeiders hebben in een dakpannen-fabriek aldaar gewerkt in een oven, toen de temperatuur daar 81 gr. Celsius bedroeg. Dinsdagmiddag stonden de twee arbeiders voor de Venlose kantonrechter om te getuigen tegen hun werkgever, die er volgens de tenlastelegging onvol-doende voor gezorgd had dat doeltreffende maatregelen waren genomen om de temperatuur te verlagen en de na-delige invloed van de hitte op de arbeiders te verminderen".



In de grèswarenoven bij Janssen-Willemsen. V.l.n.r. Baer Janssen (met buis op z'n schouder), Joep Massop en Jeuke v.d. Velden.

"Ik zou geen ander werk willen"

Maar wat die twee arbeiders over hun werkgever zeiden, was eigenlijk niets dan lof. Als ze dakpannen uit de ovens moesten

halen konden ze dat op een tijdstip doen, dat hun het beste leek. Ze hadden dus best kunnen wachten tot de oven kouder was geworden. Ze waren om beurten maar een kwartiertje in de oven geweest, er had thee voor hen klaar gestaan (om beter te kunnen transpireren) en tenslotte hadden ze niet eens gemerkt dat de oven die dag abnormaal heet was.

Ze deden deze arbeid trouwens al vele jaren en hadden het nooit heet gehad. En hoe de kantonrechter ook informeerde naar hun gezondheidstoestand, er was geen enkele klacht over ziekte of loomheid uit hen te krijgen. Ze voelden zich volkomen fit en zouden het liefst hun hele leven lang hun kost verdienen met pannen te halen uit hete ovens.

Maar en waren nog twee getuigen in deze zaak. De eerste was een inspecteur van de arbeidsinspectie, die zelf een paar dagen lang gekleed alleen in een kort broekje, in de oven gestaan had om de dakpannen eruit te halen. Daarbij had hij dan een thermometer in de buurt om de temperatuur te controleren. Was de temperatuur ongeveer 40 gr. dan kon hij normale arbeidsprestaties leveren, tot 70 gr. was het nog goed vol te houden, maar boven de 70 gr. kreeg hij toch wel wat "huiverig" maar hij kon zich toch wel voorstellen, dat mensen met een stevig en daarop ingesteld lichaam er ook dan nog goed tegen konden.

Over de invloed van hitte van 81 gr. op het menselijk lichaam kon echter noch deze getuige, noch de volgende een ir. Van de Arbeidsinspectie, volledig inlichtingen geven.

De ambtenaar van het O.M. vond evenwel dat het niet aanging de arbeiders onder dergelijke hoge temperatuur arbeid te laten verrichten, en dat in dit geval de arbeiders tegen zichzelf beschermd dienden te worden. Hij eiste daarom tegen de fabrikant een geldboete van f 100,-.

De verdediger van de verdachten zeide nog dat thans een onderzoek wordt ingesteld naar de temperatuur waaronder in de fabrieken wordt gewerkt en dat daarover een studie zal verschijnen" aldus het artikel in de Maas- en Roerbode van nu bijna een halve eeuw geleden.

Sjra Vintcent

De Proof

Staat bevolking 1 jan. 1841		inwoners	huizen	
Belfeld	Belfeld	103	17	
	Bolenberg	111	17	65
	Geloo	190	31	
Besel	Besel	319	50	
	Bussering	282	42	
	Leeuwen	166	25	195
	Riekell	141	24	
	Reuver en Offenbeek	387	54	
Swalmen	Swalmen	744	146	
	Asselt	207	28	
	Boukoul	276	57	275
	Wijller	148	22	
	Heide	126	22	

Bron: RA Limburg, Prov. Bestuur van Limburg 1814-1913, inv.nr. 6886.

Totaal der inrichtingen waar krachtens vergunning sterke drank in het klein wordt verkocht:

	Beesel	Belfeld	Swalmen
1882	19	10	18
1883	16	9	16
1884	16	8	16
1885	14	5	9
1886	13	3	8
1887	13	3	7
1888	13	3	6
1889	12	3	6
1890	9	3	5

Bron: RA Limburg, Prov. Bestuur van Limburg 1814-1913, inv.nr. 7354.

Archeologisch onderzoek naar een afvalkuil van een Tegelse pottenbakker (1)

Aanleiding

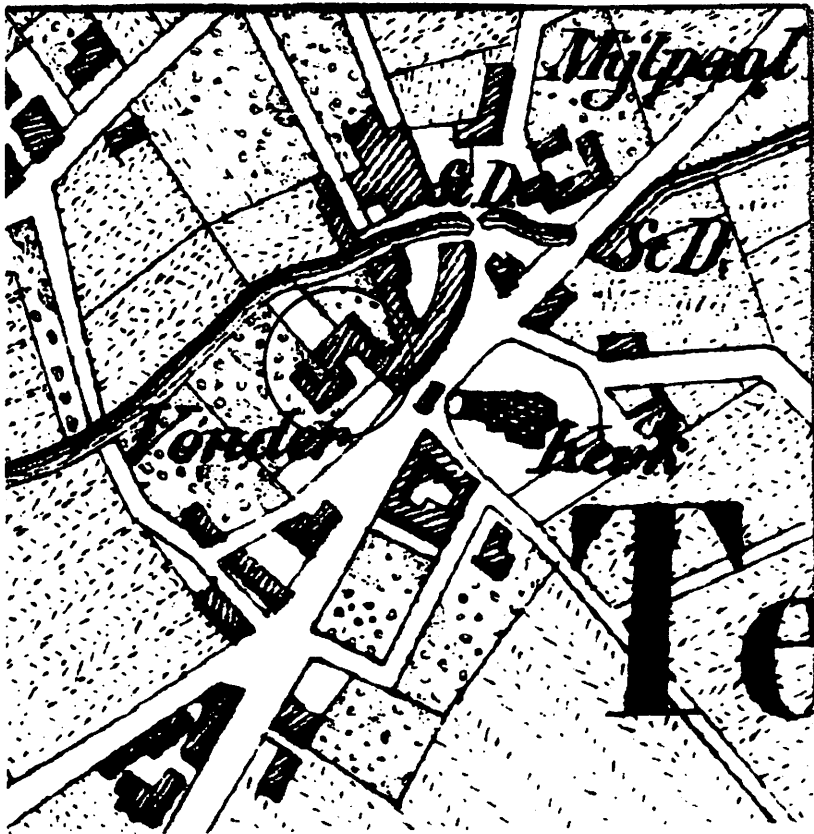
Begin juli werd aan de achterzijde van een werkplaats, gelegen achter het pand Grotestraat 52 te Tegelen, bij het graven van een fundering voor een atelier gestoten op een schervenpakket met zgn. Tegels aardewerk. Door Mieke Smits, eigenaresse, werd hierop zeer alert gereageerd en links en rechts met diverse personen contact gezocht. Uiteindelijk kwam ze terecht bij de Werkgroep Archeologie van onze vereniging. Hoewel Tegelen buiten ons werkgebied valt, was het naar ons idee interessant genoeg om ter plekke een kijkje nemen. Voornaamste reden was de kans om Tegels gebruiksaardewerk in een gesloten vondstcomplex te bestuderen i.p.v. losse vondsten zoals tot dusver gebeurd was. Voor Tegelen is de pottenbakkersnijverheid in het begin van de negentiende een belangrijke industrie geweest, waarover tot dusver nog niet veel bekend is. Zelfs is het zo dat het eenvoudige gebruiksaardewerk tot op heden een blinde vlek vormt in het bewaarde en bestudeerde materiaal van de Tegelse keramiek.

Onderzoek

Daar op maandag 10 juli begonnen zou worden met het storten van beton, werd het onderzoek gepland op zaterdag 8 juli. Samen met Twan Ernst werd een vlak uitgezet van 1.50 x 1.50 m. Op een diepte van 75 cm werd een 25 cm dik schervenpakket aangesneden. Het pakket bestond uit allerlei scherven van Nederrijnse traditie, maar ook uit enkele dakpanfragmenten, baksteenfragmenten, fragmenten van tegels met kleefsporen van potten, sintels met daartussen enigszins rood gekleurd geel zand en zelfs enkele brokken klei. Het zand heeft wellicht gediend om te voorkomen dat de potten aan de ovenvloer zouden vastbakken. Het is namelijk niet uit de kuil zelf afkomstig, omdat zich onder het schervenpakket zwarte grond bevond.

Aan de scherven viel ons trouwens op dat een aantal op de breukrand geglaazuurd was. Ook zaten diverse scherven op andere scherven vast gebakken. Hierop zullen we verderop nog terugkomen.

Opmerkelijk was dat aansluitend aan deze kuil een pakket mosselschelpen werd aangetroffen ter dikte van 5-30 cm.



fragment "Maas-atlas" ca. 1850

Deze laag, die in de funderingssleuf doorliep, lag op gelijk niveau met het schervenpakket. Uit de opbouw van de lagen is op te maken dat het schelpmateriaal later moet zijn gestort. Er was namelijk een duidelijke insteek te zien.¹

Onder het schervenpakket bevond zich een cultuurlaag van zwarte grond, waarin incidenteel mortelresten en scherven van steengoed (o.a. 15de eeuw) werd aangetroffen. Klaarblijkelijk is op deze plaats sprake van een ophogingspakket. Dit zal alles te maken hebben met de beekbedding van de Engerbeek die vroeger vlak achter het erf langs stroomde. Een zes- tot achttal meters achter de werkplaats in de richting van de vroegere beek was in de uitgegraven funderingssleuf een uitbraakspoor te zien van een muur, die vermoedelijk de erfafscheiding met de beek vormde. Ook een oude afvoerbuis die door liep tot aan deze muur wijst hierop.

Gezien de korte duur van het onderzoek kon hier verder geen aandacht aan worden besteed.

Vondstmateriaal

Direct onder het schervenpakket bevond zich een fragment van een pijpenkop met op de kop een afbeelding van het wapen van Venlo met de schilddragers. Dit fragment zou wel een kunnen dateren tussen 1820-1840. Wegens merkenimitaties van de beroemde Goudse pijpen, moesten pijpenbakkers eigen merktekens in de hiel van hun producten aanbrengen. Bij besluit van de koning d.d. 25 november 1819 werd dit aangescherpt en moest op alle gefabriceerde pijpen behalve het merk van de fabrikant (op de hiel van de pijp) ook het wapen van de stad staan.² Dit wijst op een datering van in ieder geval na 1820.

- een pijpenkop met op de steelvoet een handje; datering: 1820-1840³
- een cent uit 1881 (deze kwam niet direct uit de vondstlaag)
- een metalen ringetje; datering?
- triangels en driehoekige kleistaafjes in diverse soorten en maten; evenals dakpanfragmenten en ander materiaal

dat gediend heeft om de producten in de oven te stapelen.

aardewerk:

- containerpotten zgn. 'cassettes'
- voornamelijk kookpotten met aan de binnen- en buitenzijde loodglazuur
- fragmenten van voetschotels met ringeloortechniek
- oorkommen
- deksels
- enkele fragmenten van een vuurtest of vergiet
- een keramisch fluitje

Alhoewel diepgaande bestudering van het aardewerk nog niet heeft plaatsgevonden, kunnen op basis van het geborgen scherfmateriaal wel enkele voorlopige conclusies getrokken worden:

- schotelvorming aardewerk is maar gering aanwezig. Er zijn slechts sporadisch scherven gevonden met slibversiering.
- typerend voor de productie van deze pottenbakker lijken de diepe kommen en kookpotten met horizontale worstoren, waarvan het uiteinde voorzien is van een bruine tot zwarte mangaanox DEGLAZUUR, terwijl de rest van de oren voorzien is van groene koperox DEGLAZUUR. Alles bij elkaar zo'n 315 kilo scherven.

Datering

Tussen het scherfmateriaal werd geen echt Tegels zwart aangetroffen. Wel zien we al kommen met op de binnenzijde lichtbruine glazuur en aan de buitenzijde donkerbruin tot zwarte glazuur. Dit wijst er al op dat het materiaal voor 1830 gedateerd moet worden.

Ook de hoogte van de schotels met slibversiering wijst op een datering niet vroeger dan eind 18de eeuw. In combinatie met de direct onder het schervenpakket gevonden pijpenkoppen zou het schervenmateriaal gedateerd kunnen worden tussen 1820-1830.

Interpretatie

Het vermoeden dat het om een afvalkuil van een pottenbakkerij handelt, werd door het onderzoek bevestigd. Verder werd er geen vervormd materiaal aangetroffen; hetgeen erop wijst dat het geen volledig mislukte oveninhoud is die daar gedumpt werd. Bij het inzetten van de oven viel er achter in de oven wel eens wat om. Dit bleef dan uiteraard liggen, waardoor de geglazuurde scherfranden verklaard kunnen worden. Ook de resten klei tussen het scherfmateriaal wijzen in de richting van een afvalkuil en niet direct in de richting van een mislukte oveninhoud.



Wiel Luys (I) en Twan Ernst bezig met het onderzoek van de pottenbakkerskuil.
(foto: Edith Olders)

Over de omvang van de kuil kan inmiddels met zekerheid gesteld worden dat de uitbreiding aan de westkant van de werkplaats zich slechts over enkele meters langs de buitenmuur voort zet. Ook het feit dat bij het graven van de andere fundering slechts een enkele scherf werd gevonden, wijst hierop. Wel is het mogelijk dat onder de werkplaats nog een gedeelte van het schervenpakket aanwezig is. Dhr. M. Smeets kon zich echter niet meer herinneren of hij bij de bouw van de werkplaats op een schervenpakket gestoten was. In ieder geval werd er toen nog niet zo op gelet.

Weliswaar werd de pottenbakkersoven, in zoverre er nog resten van over zijn, niet aangetroffen. Wel zal deze vlak in de buurt hebben gelegen, want meestal sloot deze aan op de woning van de pottenbakker.⁴

Verdere uitwerking

In ieder geval is dit voor Tegelen een leuke ontdekking, waar met verder onderzoek nog leuke resultaten geboekt kunnen worden. Zo zou het materiaal qua datering nog nader bekeken moeten worden.

Verder zal het materiaal goed beschreven moeten worden om zo wellicht een typologie op te kunnen zetten. Gezien de geringe variatie in het soort materiaal zal deze helaas beperkt zijn. We missen namelijk de voorraadpotten, zalfpotjes, kamerpotten, drinkbekers, kruiken, kannen, bordjes, tuitpotten, schenkpotten, sluitpannen en drinkbekers.

De bij de opgraving aanwezige Niek Hoogland kon bovendien, met zijn achtergrond als beroepsmatige keramist, al direct een interpretatie geven van de gevonden misbaksels. Hij kan zodoende een productietechnische aanvulling geven op de typologische uitwerking.

Door historisch onderzoek kan wellicht de pottenbakker die hier woonde, opgespoord worden. Immers uit 1812 is een lijst met een twaalfstal pottenbakkers en hun knechten bekend. Met behulp van de kadastrale leggers van de gemeente Tegelen moet vast te stellen zijn wie de eigenaar van het betreffende pand was in 1843. De aanwezige minuutkaart uit

1843 op het Rijksarchief in Limburg te Maastricht zal de situatie ter plaatse verduidelijken.

Wiel Luys

NOTEN:

- 1 Een vervolgonderzoek zou later uitwijzen dat het materiaal hoogst waarschijnlijk aan het begin van deze eeuw gestort werd.
- 2 Zie artikel van F.F. Kompier, Pijpenfabricage in Venlo, dl I. In: Pijpologische Kring Nederland, 4de jaargang nr. 16 (1982), blz. 84. Ook daarvoor werden al pijpen gemaakt met het Venlose wapen. Dit merk stond op de hiel en niet op de kop van de pijp. Deze zogenaamde koningspijpen werden gefabriceerd door Jean Lenssen tussen 1802-1819. Zie ook artikel van Jos Schatorjé, "Een bijzondere Venlose pijp ontdekt". In: Archeologie in Limburg nr. 20 (1980), blz. 14.
- 3 Zie artikel in archeologie in Limburg 1993 over opgraving op terrein rijksarchief in Maastricht.
- 4 Zie Marcel Dings, Tegelen in de Franse tijd, 1794-1814, Tegelen, (1987), p. 54-55.

(wordt vervolgd)

Belfeld 100 jaar geleden

O K T O B E R

De 31-jarige Hubertus Reijnders, bijgenaamd 'Keub van den Wilden', verkeert in de avond van de 14e in de herberg van J. Wienforth in kennelijke staat van dronkenschap. Hij verstoort de orde door twistzoeken en spektakel maken en vernield twee bierglazen door deze van de tafel af te slaan. Door de rechtbank te Roermond wordt hij voor de vernieling veroordeeld tot f 6 of 6 dagen en door het kantongerecht te Venlo voor de dronkenschap/ordeverstoring tot f 3 of 3 dagen.

N O V E M B E R

15 november zijn 2 belendende boerderijen genaamd 'Groote Hoeve', de ene bewoond door de wed. G. Joosten en de andere door de wed. H. Pastoors, afgebrand. De bewoners hadden moeite om aan de vlammen te ontkomen. Slechts de paarden en 2 koeien kon men redden. Een van de koeien moest later alsnog worden afgemaakt.

D E C E M B E R

In de gemeenteraadsvergadering wijst de burgemeester enkele raadsleden er op dat ze de inwoners het slechte voorbeeld geven nu ze nog steeds niet aan hun hand- en spandiensten over het jaar 1900 voldaan hebben...

* * *

Bevolking 1 januari 1900:				925
Bij: geboren	36	gevestigd	41	77
Af : overleden	15	vertrokken	28	43
Bevolking 31 december 1900:				959

Wim Hoezen

Gemeentebelangen...

In de raadsvergadering te Belfeld van 30 november 1900 ontspon zich een discussie die het waard is nogmaals voor het voetlicht te laten treden. (Hoe het afgelopen is doet hier minder ter zake.)

Aanleiding was een schrijven van GS van Limburg met de opdracht een verordening te maken op het delven van klei en potaarde en het in het gebruik geven van gemeentegrond. E.e.a in de zin van de verordening zoals die in Tegelen al bestond.

Voor de goede orde: de voorzitter is burgemeester de Rijk, tevens burgemeester van Tegelen en de tol is de gemeentelijke tol op de weg van Belfeld naar Maalbeek (waar de meeste kleigroeven lagen).

Kurstjens: de wijze waarop de voorgestelde vergoeding berekend is, is ondoeltreffend. Mijn voorkeur is het om fabrieken die ná 1 november stoken hoger te belasten.

Benders: ik ben het hier mee eens.

Kurstjens: Houben & Steegh betalen slechts 10 cent per ‰ pannen. Waarom moeten wij zoveel meer betalen terwijl we ook nog tol betalen? Wij betalen al genoeg.

Jacobs: niet iedereen kan op 1 november pannen hebben. Dit ligt soms aan het weer terwijl dit jaar de kolen niet op tijd waren en men genoodzaakt was later te stoken. De berekening per m3 is de beste, echter 20 cent per m3 is te hoog mede gezien de tol. Daarnaast: wie zal dit allemaal controleren?

Van Cleef: ik ben tegen: de prijs is te hoog en de controle onuitvoerbaar.

Peeters: een belasting per oven is de beste. De controle van de ovens kan door een gemeenteambtenaar geschieden.

Jacobs: dan ontstaat echter weer misbruik door onjuiste opgave van het getal ovens dat ze gestookt hebben.

Benders: ik ben het eens met Peeters: 20 cent per m3 is te hoog.

Hommen: ik vraag me af of de raadsleden die pannenfabrieken hebben of fabrikanten zijn, hier wel mee mogen spreken.

Voorzitter: ja dat mag, echter ze mogen niet mee stemmen. Dat de firma Houben & Steegh potklei voor niets krijgt en het recht heeft om langs en over gemeentewegen een paardenspoor tot vervoer van klei te leggen zonder daarvoor aan de gemeente iets verschuldigd te zijn, is iets ongehoords. Reden om vóór tolheffing op de weg naar Maalbeek te zijn. De firma betaald in verhouding nu meer dan anderen. Niet te begrijpen is echter hoe de toenmalige raad een zo dom en voor de gemeente uiterst nadelig besluit heeft kunnen nemen. Ik weet er geen naam aan te geven. Ik zou haast willen zeggen: het is diefstal die er is gepleegd. Ik vindt 20 cent per m3 nog te goedkoop wanneer ik naga wat in Tegelen betaald wordt. En waarom zou nu de gemeente haar eigendom voor zoveel minder moeten afstaan? Zoudt gij dit als het uw eigendom was afstaan? Ik niet. En omdat ik hier kom om de belangen van de gemeente, die steeds vooruit gaat, voor te staan en te behartigen, alsof het de mijne betrof, ben ik er voor dat die eigendommen zoveel die kunnen moeten opbrengen, want eens komt er een tijd, dat ook deze gemeente geen potklei meer zal te verkopen hebben en dan o arme gemeente met een grote bevolking en hulpbehoevende arme huisgezinnen.

Jacobs: maar de gemeente behoeft en mag niet het uiterste (te) verlangen.

Tot slot vraagt de voorzitter welke leden eigenaar of direct betrokkenen zijn. Benders is pannenfabrikant voor eigen rekening, terwijl Kurstjens en van Cleef tevens aandeelhouder zijn. De fabriek onder de firma Jan Jacobs behoort aan de vader van Jacobs toe en werkt voor diens rekening. Jacobs zegt nogmaals 'met lijf en ziel' tegen de verordening te zijn.

Benders, Kurstjens en van Cleef nemen vervolgens als direct betrokkenen niet deel aan de stemming.

Wim Hoezen

Restanten oude Geloër kapel blootgelegd

In het voorjaar van 2000 verscheen een nieuw standaardwerk over bedevaartplaatsen in Limburg. Daarin waren ook twee bijdragen van de hand van ons lid Frans Geerlings opgenomen. Zij behandelden de verering rondom de Heilige Leonardus in de parochiekerk van Belfeld en de Maria-verering in de kapel van Gelo.¹ In die laatste beschrijving konden helaas niet veel gegevens over de oudste kapel worden vermeld, die wegens de aanleg van de spoorlijn Venlo-Roermond in 1865 moest verdwijnen.



De ligging van de resten (ter hoogte van de buis en pilon) onder de spoorbaan met op de achtergrond de huidige kapel.

Deze lacune kon echter door de aanleg van een tunnel onder de spoorlijn ter plaatse enigermate worden ingevuld. Begin september namelijk kwamen bij het graven van een geul aan de westzijde naast het spoor funderingsresten tevoorschijn

waarvan ondergetekende direct vermoedde dat deze van de oude Geloër kapel waren. De muurresten waren op die plaats aangesneden door een graafmachine. Helaas maakte de ligging (vrijwel pal onder de spoorbaan) archeologisch onderzoek vrijwel onmogelijk.



Een deel van de funderingsrest in de sleuf was nog circa 50-60 cm hoog.

Zoals gebruikelijk was men destijds bij de sloop niet verder gegaan dan strikt noodzakelijk was. Omdat de kapel toen in de verhoogde spoordijk kwam te liggen bleef een aanzienlijk deel bewaard. Een kort onderzoek leverde al enkele gegevens op. De kapel was tot net boven vloerniveau afgebroken waardoor een totale muurhoogte van circa 50 tot 60 cm bewaard was gebleven. De fundering had een breedte van $1\frac{1}{2}$ steen (40 cm), maar de bovenbouw zal overgegaan zijn in een steensmuur. De vloer zelf bestond uit bakstenen en was grotendeels nog aanwezig. De fundering lag schuin ten opzichte van de spoorbaan.

De geul waarin nu de resten zichtbaar waren, was gegraven door NS Railinfrastructuur ter voorbereiding van de aanleg van de spoorwegtunnel. De nog aanwezige resten werden bij de bouw van de tijdelijke brug in het weekend van 17-18 september geheel verwijderd. Dankzij medewerking van de zijde van NS Railinfrastructuur kon op verzoek van de heemkundevereniging echter de ligging en grootte worden vastgelegd.

Van dit oude kapelletje werd al vermoed dat het in de zeventiende eeuw gebouwd werd. Een kleine zandsteen met het jaartal '16..' (de laatste twee cijfers waren helaas onleesbaar) was in 1868 in de opvolger ingemetseld. Deze gevelsteen werd verondersteld afkomstig te zijn van de oude kapel. Volgens de overlevering liet een vrome pastoor als dank voor hulp in nood dit bedehuisje oprichten. Aangezien Belfeld tot 1658, wanneer een begin wordt gemaakt met het bijhouden van de kerkregisters, geen eigen pastoor kende, zal de stichting in de tweede helft van die eeuw hebben plaatsgevonden. Alle thans bekende gegevens wijzen inderdaad op een bouwjaar in de tweede helft van de zeventiende eeuw:

- het gebruikte steenformaat (26-27x12x5 cm);
- archeologisch vondstmateriaal, zoals een aardewerkscherf van een vergiet of kaasvorm en een sterk aangetast dunwandig groen glasfragment van een bolvormige wijnfles, een gebruikelijke vorm in de tweede helft van de 17e eeuw²;
- de Maria-verering die in de zeventiende eeuw een sterke bloei kende;
- het barokke 17e eeuwse beeld van O.L. Vrouw Hulp in alle Nood. Het beeld van O.L. Vrouw Hulp in alle Nood in Genooi vertoont een opvallende gelijkenis met het beeld in Belfeld. Dat beeld dateert uit 1631. Aangezien het Belfeldse beeld een meer barokke uitstraling heeft gaat het waarschijnlijk om een later vervaardigd exemplaar.

Sporen van een voorganger werden niet aangetroffen. Mogelijk stond daarvoor slechts een wegkruis op deze plaats. De kapel lag precies op de plaats waar nu de noordwand van de

tunnelbak wordt gebouwd, enkele meters zuidelijk van de voormalige spoorwegovergang. De buitenafmetingen bedroegen slechts 2,10 m bij 1,80 m. Zoals mensen nu nog vertellen was dit kapelletje bij het bezoek van twee personen al 'vol' (de binnenmaten moeten ongeveer 1,5-1,6 bij 1,2-1,3 m hebben bedragen). De ingang lag waarschijnlijk in de korte zuidwestelijke zijde, die als enige zijde in de richting van een weg wees.

Voor de aanleg van de spoorlijn in 1865 bevond zich ter plekke een driehoekig pleintje waar een drietal wegen op uit kwamen. Waarschijnlijk was het kapelletje omgeven door lindebomen. De wegen droegen toen andere namen dan tegenwoordig. Vanuit het zuidwesten (de huidige Kapelweg) naderde de Mergelstraat die samenviel met de Hondsbekelsweg.

kadastraal kaartje

Kadastraal kaartje uit 1843 met daarop de voormalige ligging van de kapel en enkele oude wegen.

Vorbij de kapel naar het noorden zette de Hondsbekelsweg zich voort richting 'De Kist' op Tegels grondgebied. De weg naar het oosten (de Kpelweg tussen spoorlijn en Tegelseweg) werd de Boxhoverweg of Hagedoornsweg genoemd. Van de vroegere afgelegene landelijke ligging is tegenwoordig helaas weinig meer over zoals u een tweetal Zeumers geleden heeft kunnen lezen.

Twan Ernst

1. Bedevaartplaatsen in Nederland : Deel 3: provincie Limburg / P.J. Margry, Charles Caspers, Antoine Jacobs, Ottie Thiers (Amsterdam : Meertens Instituut; Verloren, 2000), blz. 213-217
2. Glas zonder glans : Vijf eeuwen gebruiksglas uit de bodem van de Lage Landen, 1300-1800 = Glass without gloss : Utility glass from five centuries excavated in the Low Countries, 1300-1800 / H.E. Henkes, G.H. Stam, Tom Haartsen (Rotterdam : Coördinatie Commissie van Advies inzake Arch. Onderz. R'dam, 1994), blz. 236-244, 283-300